

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

КЛУБ
НУШ ▶

ПОДОЛАННЯ

ОСВІТНІХ ВТРАТ

З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТА ЛІТЕРАТУРИ

В 5-11 КЛАСАХ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ПРИКЛАДИ УРОКІВ

КИЇВ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП

ШКІЛЬНА ОСВІТА ПІД ЧАС ВІЙНИ 3

РОЗДІЛ 1

**ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ТА ПЛАНУВАННЯ
ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ У ШКОЛІ** 6

Зміна моделей педагогічного мислення 7

Форми організації освітнього процесу
в умовах війни 11

Стратегічна готовність до викладання онлайн
(чекліст перед початком навчання) 14

РОЗДІЛ 2

**НАДОЛУЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В 5-11 КЛАСАХ** 18

Мовно-літературна галузь: мета і завдання 19

Алгоритм надолуження освітніх втрат 22

Ресурси, із допомогою яких можна розробляти
навчальний контент 27

РОЗДІЛ 3

**ПРИКЛАДИ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ
ТА ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ** 30

Інтегроване навчання 31

Матеріали для розроблення уроків. 5 клас 33

Матеріали для інтегрованих уроків (за новим
освітнім стандартом). 6 клас 34

Методи, прийоми і форми активного навчання
в 7-11 класах 46

ВІД УПОРЯДНИЦЬ 56

ВСТУП. ШКІЛЬНА ОСВІТА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Уже понад рік триває ескалація російсько-української війни, що розпочалась нападом Росії на Україну навесні 2014 року. Окрім болісних втрат, які всі ми бачимо і відчуваємо просто зараз, ця війна несе із собою втрати відтерміновані і тому менш помітні сьогодні. Серед них — освітні втрати, яких зазнали українські діти. Ці втрати можуть мати серйозний вплив як на майбутню долю самих дітей, так і на подальший розвиток країни в цілому. Їхнє подолання має стати одним з пріоритетів української системи освіти.

Освітні (навчальні) втрати (learning loss) — це будь-яка втрата знань, умінь, навичок і/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через великі прогалини або паузи в навчанні конкретного учня. Вони можуть бути спричинені:

- пропусками занять,
- неефективним викладанням,
- плановими перервами в освітньому процесі (канікули),
- незапланованими перервами в навчанні, пов'язаними із соціальними кризами, природними катаклізмами тощо.

З доповіді директорки Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО) Тетяни Вакуленко

Особливість освітніх втрат — вони накопичуються і поглиблюються, якщо вчасно і ефективно не вживати заходів для їх подолання.

Світ зустрівся з цією глобальною проблемою під час пандемії COVID-19. У звіті ЮНЕСКО «Відновлення освітніх втрат: що можна зробити швидко та масштабно», що вийшов в 2021 році, наведено досвід різних країн щодо компенсації освітніх прогалин, психічної підтримки, консультування педагогів тощо. Ситуація з освітніми втратами в Україні є особливо драматичною: на вплив пандемії COVID-19 накладаються наслідки повномасштабної війни, яка триває. Наразі немає достовірних даних про масштаб проблеми, але вже в травні 2022 року [галузевий огляд Сектору освіти Світового банку](#) зазначав, що через пандемію та війну ці втрати в нашій країні можуть становити більше одного навчального року.

Призначений у березні 2023-го року новий міністр освіти і науки Оксен Лісовий назвав вимірювання освітніх втрат і розробку системи їх надолуження одним з головних пріоритетів роботи МОН. Раніше, в січні 2023 року офіс освітнього омбудсмена України оприлюднив [рекомендації з вимірювання і компенсації освітніх втрат дітей на рівні громади й закладу освіти](#). Але вже зараз очевидно, що через зміну місця проживання, повітряні тривоги і стрес більші чи менші освітні прогалини є в дітей майже кожного класу кожної української школи. Тому фактично кожен вчитель і кожна вчителька мають стати тими фахівцями, які мали б допомогти ці прогалини компенсувати.

Важкий рік повномасштабної війни показав: за всієї складності, недосконалості, школа залишається місцем, яке притягує дітей. Школярі, що вимушені навчатися дистанційно, радіють можливості повернутися в шкільні стіни. Діти, які опинилися за кордоном, хочуть зберігати зв'язок зі своїми класами на Батьківщині. Українські вчителі вразили європейців тим, що вже в березні 2022-го року відновили онлайн навчання, попри те, що його доводилося проводити зі сховищ.

Діти хочуть вчитися, але дуже швидко втрачають мотивацію, якщо мають справу з непомірним навантаженням.

Українські освітні програми і в мирний час були дуже щільними, а за умови воєнних викликів і обмежень — стали по-справжньому непідйомними. На момент виходу цього посібника в освітніх колах є оптимістичні очікування, що чинні шкільні програми будуть переглянуті, але навіть за най-позитивнішого розвитку подій це забере не один місяць. А діти мають вчитися вже зараз.

Перед вами – добірка методичних і практичних інструментів, що мають допомогти спланувати і структурувати роботу з подолання освітніх втрат з ключових предметів шкільної програми: української мови та літератури. Загальний і методичний розділи доповнено прикладами уроків та авторськими навчальними іграми.

Ці матеріали розробив **Ігор Хворостяний** — учитель української мови та літератури, кандидат філологічних наук. В освіті працює 18 років; за цей час став автором онлайн-курсів «Лайфхаки з української мови» і «Лайфхаки з української літератури», учителем Всеукраїнської школи онлайн, співавтором програм і підручників НУШ, автором посібників з української мови та літератури. Член робочих груп із розроблення державних стандартів освіти.

Цієї весни вже другий рік українське учнівство буде закінчувати навчальний рік під час війни, учні та учениці 11 класів складатимуть Національний мультипредметний тест, обов'язковою частиною якого є українська мова. Але й навіть після Перемоги треба буде компенсувати освітні прогалини, що утворились під час повномасштабного вторгнення. Сподіваємося, що ці методичні та практичні матеріали в майбутньому стануть частиною масштабної всеукраїнської кампанії з подолання освітніх втрат і вже нині стануть в пригоді вчителям і вчителькам, які щодня роблять все, щоб у надскладних умовах, надати якісну освіту українським дітям.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

ТА ПЛАНУВАННЯ

ПОДОЛАННЯ

ОСВІТНІХ ВТРАТ

У ШКОЛІ

ЗМІНА МОДЕЛЕЙ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Повномасштабна війна, розв'язана росією, як загострила й ускладнила ті виклики, що й так стояли перед освітою через пандемію COVID-19, так і породила нові. Для гідної відповіді на них необхідно дещо змінити звичні алгоритми та напрацювання.

1. Обсяг матеріалу

Тема, що зазвичай потребує одного уроку, щоб викладати в класі, імовірно, під час дистанційного навчання забере удвічі більше часу. В умовах війни (сигнал «Повітряна тривога» й перехід у сховище, стресові ситуації тощо) це число зростає.

«Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році» визначають, що «Тривалість виконання завдань для самопідготовки учнів у позанавчальний час не рекомендується більше 1 години у 3 – 5 класах, 1,5 години у 6 – 9 класах, 2 години - у 10 – 11(12) класах. Учням 1-2 класів не рекомендуються обов'язкові завдання для самопідготовки у позанавчальний час».

Конкретні поради щодо оптимізації вивчення окремих тем мовно-літературної освітньої галузі й адаптування відповідного педагогічного інструментарію наводимо в розділах 2 та 3 цього посібника.

2. Чіткість інструкцій, уникання надмірних ускладнень

Переконайтеся, що учні й учениці (і, наскільки це можливо, батьки) розуміють, чого від них хочуть учителі_льки.

Значні обсяги, надмірна складність завдань не сприяють якості навчання.

подавайте інформацію дозовано: мозок не може запам'ятати все відразу, учні_ениці мають повертатися до матеріалу знову й знову – у щораз нових контекстах.

Використовуйте можливості мікронавчання: людині зручніше вивчати тему невеликими порціями, блоками.

ДОВІДКА

Мікронавчання зазвичай передбачає такі фази:

Обмірковування заздалегідь (Forethought Phase)

– мотивування й визначення цілі. Ставимо собі два запитання: чому й навіщо потрібно це вивчити? Далі визначаємо конкретні результати навчання, коротко- й довгострокові цілі й складаємо план дій.

Виконання (Performance Phase)

– самоконтроль і самопоглядання. Самоконтроль – постійна перевірка того, як ти виконуєш завдання. Самопоглядання – оцінювання власних успіхів упродовж виконання завдань. Учити – перевіряти – учити далі – знову перевіряти... – так минає фаза виконання.

Рефлексія (Self-reflection Phase)

– результату досягнуто чи ні? Які методи / прийоми «спрацювали», а які – ні? Чому?

У цьому контексті визначення конкретних результатів кожного уроку/завдання в синхронному чи асинхронному режимі й ознайомлення з ними учнів й учениць перед початком роботи є надважливим. Таких результатів НЕ має бути багато, формулювати їх потрібно доступно для дітей мовою.

Наприклад, завдання «Розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою» є надто загальним, не конкретизованим і не зрозумілим дітям, а завдання «Навчитися розрізняти факти й судження» – чітким й осяжним (зауважте: досягнення цієї цілі може – і має – охоплювати не один урок, тому не потрібно боятися повторень під час формулювання конкретних результатів).

3. Ставлення до помилок

Помилка – частина процесу навчання, а не привід для покарання.

Помилки природні й потрібні. І йдеться не лише про учнів та учениць, а й про вчителів і вчительок. Почніть із порозуміння з собою. Неможливо почати існувати в «новій реальності» без великої кількості спроб і помилок.

У контексті формального оцінювання різного типу завдань у межах мовно-літературної освітньої галузі: оцінювання мовного оформлення не повинне мати такої само ваги, що й оцінювання змісту. На перший план, утім, має вийти оцінювання **для** навчання: зворотний зв'язок для вдосконалення навчання учнів; краще залучення учнів у процес навчання (що будемо вивчати, для чого це, як використати за межами школи).

4. Активне навчання: фокусування на тому, як учні й учениці вчать, а не лише на тому **що** вони вчать; діти самі формулюють правила, а не засвоюють готові; стимулювання учнів_ениць брати на себе відповідальність за власне навчання й підтримка їх у тому, щоб стати самостійними в навчанні в школі та за її межами.

Заохочення ігрової та практико-орієнтованої діяльності (проекти).

5. Можливість вибору

Надавайте можливості та заохочуйте учнів_ениць обирати: те чи те завдання, той чи інший спосіб виконання, варіанти презентації результатів тощо.

Можливості вибору для учнів_ениць дають широкий спектр для диференціації процесу навчання.

6. Соціалізація, проживання емоцій

«Немає людини, яка була б ніби острів...» Соціальний та емоційний контексти стають надважливими. Навчати в наявних на сьогодні умовах надзвичайно складно, тому потрібна бо-дай віртуальна компанія людей, які переживають те саме. Спілкування з колегами_жанками, творення спільноти надзвичайно важливі під час складних життєвих випробувань. Діти назавжди запам'ятають те, що вони відчували.

Важлива мета навчання під час війни – це психологічна підтримка, спілкування.

Це стосується і вчителів. Дбайте про себе, дозвольте собі часом бути недосконалими.

Заохочуйте учнів й учениць комунікувати одне з одним, виконувати групові завдання.

З розумінням ставтеся до розсіяності, можливої розконцентрованості уваги своїх учнів_ениць (і власних також!).

Обережно ставтеся до тем родини, дому, домашніх улюбленців (діти могли їх утратити), недавнього минулого й подібного. Запитуйте дозволу на доторки. За можливості радьтеся з професійними психологами, удосконалюйте педагогічну кваліфікацію за цим напрямком.

7. Новий унікальний досвід

Постулат про «чітке дотримання регулярних правил і норм» утрачає актуальність. Особистість учня_ениці та вчителя_льки, безпекові питання провокують гнучкість і мобільність освітнього процесу.

Ми впевнені в тому, що «не вийде» до того моменту, коли починає виходити.

Відкритість і гнучкість. Відчай – пауза – проговорювання проблеми – пошук шляхів – успіх.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Одним із найбільших викликів для навчання під час воєнного стану є різноманітність форм організації освітнього процесу (вибір форми залежить від безпекової ситуації в кожному населеному пункті та визначений рішенням військово-цивільних адміністрацій; рішення теоретично мають ухвалювати за участю батьків – їхнім вибором. Так, наприклад, якщо батьки не погоджуються з очною формою навчання, вони можуть обрати дистанційну форму або індивідуальний графік навчання, або перевести дитину на екстернатну форму навчання).

Організація освітнього процесу може здійснюватися:

- в **очному** режимі;
- у **дистанційному** режимі (синхронно, асинхронно, змішано: комбінування синхронного й асинхронного навчання);
- **за змішаною формою**, що по-різному поєднує очний і дистанційний режими:

- для різного виду занять: відпрацювання певних навичок здійснюють в очному режимі, засвоєння нового теоретичного матеріалу – в дистанційному (т. зв. «перевернутий урок»);

- частина учнів_ениць класу навчається очно, інша – дистанційно в асинхронному режимі, з можливістю надання підтримки учням_еницям шляхом проведення консультацій в синхронному режимі. При цьому для учнів має бути визначено черговість очного та дистанційного навчання з метою забезпечення рівних умов для здобуття освіти;

- в очному режимі, у разі нестачі в шкільних укриттях місць для всіх учасників_ць освітнього процесу, можлива організація навчання за змінами або переведення навчання з окремих предметів на дистанційну форму).

Викликом така варіативність є тому, що відсутні деталізовані сценарії з відповідними рекомендаціями МОНУ щодо того, як учителям_лькам організувати навчальний процес із урахуванням відповідних проблем:

- відсутністю електроенергії;
- відсутністю доступу до інтернету;
- відсутністю телефонного зв'язку;
- відсутністю засобів для навчання (як цифрових, так і в плані підручників – наприклад, для 5 класу);
- одночасним навчанням здобувачів_ок освіти в Україні (дистанційно) та закордоном тощо.

ДОВІДКА

Синхронна взаємодія – тип взаємодії, який передбачає, що учні та вчителі працюють за попередньо укладеним та узгодженим розкладом, у якому враховано всі предмети навчального навантаження учня. Усі учасники_ці освітнього процесу одночасно перебувають у вебсередовищі (передбачає співпрацю вчителя_льки й учнів_ениць у реальному часі). Платформи для синхронної взаємодії: Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Skype тощо.

Асинхронна взаємодія відбувається без усталених за розкладом онлайн-зустрічей. Учителю/ка публікує перелік навчальних матеріалів, цифрових ресурсів, завдань, а учні опрацьовують їх у зручному для себе темпі, відповідно до вказаних термінів виконання. Очевидно, що такий режим вимагає від учнів більше навичок планування своєї роботи, що може бути викликом для деяких здобувачів_ок освіти. Учителю_ці при цьому важливо раціонально спланувати й сформулювати покрокову інструкцію опрацювання теми та досягнення очікуваних результатів навчання. Необхідно передбачити час на консультації та повідомити графік доступності вчителя_льки для надання допомоги в процесі індивідуальної роботи. Завдання для асинхронного виконання можуть бути як індивідуальними, так і груповими, а також передбачати участь у спільних обговореннях у режимі текстових чи відеофорумів. Платформи для асинхронної взаємодії: Google Classroom, Moodle, Edmodo, Padlet тощо, на яких розміщують покликання на різноманітні матеріали та діяльності.

За матеріалами посібника «Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації. 2020»

СТРАТЕГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ВИКЛАДАННЯ ОНЛАЙН (ЧЕКЛІСТ ПЕРЕД ПОЧАТКОМ НАВЧАННЯ)

1. Визначтеся з моделлю навчання: повністю електронне (асинхронне), електронне з вебінарами (синхронне) чи змішане

- Яку кількість учнів_ениць плануєте вчити?
- Як багато часу учні_ениці можуть приділяти синхронному навчанню й самостійній роботі?
- Наскільки в учнів_ениць розвинені навички самоорганізації й самонавчання?
- Чи є між учнями_еницями великий розрив у знаннях, який потрібно зменшити для освоєння програми?

2. Сплануйте спільну роботу з документами

- Який кінцевий продукт спільної роботи? Де його можна «закріпити»? Чи всі (хто повинен) мають до нього доступ?
- Як буде організовано архів виконаних продуктів («база знань»)? Чи передбачено портфоліо учня_ениці / інші подібні формати роботи?

3. Дізнайтеся про технічне забезпечення учасників_ць освітнього процесу

- Які технічні пристрої та як часто можуть використовувати вчителі_льки та учні_ениці?
- Чи мають вчителі_льки й учні_ениці стабільне під'єднання до інтернету?
- Чи мають всі учасники_ці процесу навчання вебкамери й мікрофони для участі у вебконференціях?
- Які умови організації освітнього процесу?

4. Визначте формат і способи підготовки навчального контенту

- Що потрібно знати для виконання завдань програми?
- Що потрібно для виконання конкретного завдання (чекліст, шаблон документа)?
- Що учні_ениці можуть освоїти самостійно у вигляді текстів, відео- й аудіолекцій тощо, отримуючи відкладені в часі відповіді вчителя_льки, якщо щось незрозуміло?
- Що вимагає синхронної взаємодії з учителем_лькою або групою вчасно?
- Що можна вивчати в інтерактивному форматі?

5. Визначтеся з форматом залучення вчителів_льок

- Чи очікується від учителя_льки активна присутність онлайн?
- Як часто вчитель_ка має підтримувати комунікацію з учнями: перевіряти завдання, відповідати на запитання?

6. Визначте методи відпрацювання знань

- Як забезпечити регулярність самостійної роботи: за допомогою автоматичних нагадувань, чеклістів, гейміфікації?
- Яка підтримка потрібна учням_еницям від учителя_льки: зворотний зв'язок за запитом, особиста мотивація, живий діалог, модерація командної роботи?

7. Організуйте вебіари та онлайн-спілкування

- Яка максимальна кількість учнів_ениць має бути присутня онлайн?
- Чи потрібен поділ на групи?
- Чи потрібен загальний чат?
- Чи потрібно зберігати відеозаписи проведеного заняття?
- Чи потрібно утримувати увагу учнів_ениць опитуваннями й голосуваннями?
- Які месенджери використовують учні_ениці та вчитель_ка у повсякденному житті?
- Чи достатньо їх функціоналу для комунікації в межах освітніх завдань програми?
- Які спеціальні функції мають бути у месенджера: підтримка ботів, інтеграція опитувань і тестів?

8. Визначте форми організації комунікації учнів_ениць із учителем_лькою

- Які функції виконує вчитель_ка: експерт_ка, наставник_ця, тренер_ка, модератор_ка, мотиватор_ка, перевіряльник_ця?
- Чи може вчитель_ка відповідати в режимі 24/7 або є робочий час для повідомлень?
- Чи потрібен графік особистих онлайн-консультацій?
- Чи має нагадувати вчитель_ка про виконання завдань? У якому режимі?
- Як учні_ениці отримують організаційні повідомлення?

9. Сплануйте управління проєктами й груповою роботою

- Чи будуть учні_ениці працювати над проєктами?
- У який спосіб учні_ениці будуть працювати в командах?

- Як буде забезпечений контроль виконання проєктів?
- Якою інформацією обмінюватимуться учні_ениці?

10. Визначте форми організації комунікації учнів_ениць між собою

- У чому учні_ениці можуть допомагати одне одному?
- Які навички можуть розвивати, працюючи разом?
- Чи можуть учні_ениці одночасно бути онлайн?
- Чи потрібно вчителю_льці об'єднувати учнів_ениць у команди?
- Скільки людей має бути в команді?
- Яка командна роль має бути в кожного_ї учасника_ці команди?
- Як учитель_ка бере участь у спілкуванні всередині команд?
- Чи повинно спілкування бути обов'язковою умовою виконання завдань або відбуватися тільки за бажанням?
- Як учитель_ка може ініціювати спілкування та співпрацю?

За матеріалами вебінарів Яніни Хіжінської, методистки EdEra, академічної директорки Unique School. Опубліковано з дозволу авторки

РОЗДІЛ 2

НАДОЛУЖЕННЯ

ОСВІТНІХ ВТРАТ

З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТА ЛІТЕРАТУРИ

В 5-11 КЛАСАХ

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ: МЕТА І ЗАВДАННЯ

У сучасному світі, у якому комунікації відіграють критичну роль, важливо, щоб діти відчували себе компетентними мов(и)цями й читач(к)ами, розуміли Слово як форму культури, якою живе людина, як спосіб мислення та спосіб діяння. Сказане передбачає цілий педагогічний комплекс заходів, який належить реалізовувати всім учасникам_цям освітнього процесу, проте найзагальніше його можна описати такими тезами:

1. Розвиток навичок XXI століття

Креативність, гнучкість, критичне мислення, навички співпраці... Здається, ні в кого сьогодні вже не лишилося сумнівів, що сучасний світ (як і сучасні діти!) — уже не такі, якими вони були тоді, коли виникла класно-урокова система освіти. Можна сказати, що діти мають здобути навички для майбутнього, а це, своєю чергою, дозволяє усвідомити практичні виміри уроків мови та літератур, полюбити спілкування українською.

2. Орієнтування на світ дитини

Розв'язування проблем із реального життя значно краще мотивує учнів й учениць, адже прокладає місточок між світом «теоретичного знання» та його практичним виміром, побутом дитини. Якщо учні_ениці активно залучені до освітнього процесу й бачать його цінність, цілком імовірно, що вони приділятимуть належну увагу своєму навчанню і зможуть із часом пригадати те, що вже вивчили. Наприклад, вивчаючи легенду про Вавилонську вежу, можна запропонувати такі проблемні запитання: «Чому важливо порозумітися, коли робиш спільну справу? Чому люди, які говорять однією мовою, іноді не можуть порозумітися? Чому люди, які говорять різними мовами,

можуть порозумітися?» (приклад із підручника І. Хворостяного, І. Большакової «Українська мова, українська та зарубіжні літератури. 5 клас»).

3. Побудова розгалужених зв'язків і нейронних мереж

Навчання — це процес побудови зв'язків і нейронних мереж. Навчання, яке дає змогу учням під'єднати нову інформацію до попереднього досвіду, збільшує міцність і складність нейронних зв'язків, а отже, сприяє утриманню інформації. Подання інформації в контексті допомагає визначити закономірності та пов'язати її з попереднім навчанням і досвідом.

4. Весь світ – навчальний клас

Сьогодні межі класної кімнати не можна вимірювати стінами. Уміння працювати з цифровими інструментами, критично мислити й аналізувати медіатексти — об'єктивна потреба. Проектна діяльність — уже не данина моді, а усвідомлення комплексності завдань, які стоять перед освітою.

5. Функціональна грамотність — різними шляхами

Функціональний підхід передбачає, що «відправною точкою» є не мікрорівень мови (алфавіт, слова, правила тощо), а цілісні ситуації, у яких використовують мову; такі комунікативні ситуації мають бути автентичними й підтримувати когнітивні процеси (спостереження, імітація, створення власних варіацій мовленнєвих конструкцій тощо) під час взаємодії. За такого підходу аналіз мовних явищ має відбуватися після становлення рецептивних і продуктивних навичок (тільки тоді, коли учень_иця отримав_ла достатньо лінгвістичного матеріалу, настає час для «інвентаризації» – підтримки розуміння та використання структур мови).

Такий підхід не лише дозволяє легше опанувати академічний зміст, а й візуалізувати його практичний (життєвий)

вимір, дає можливість продемонструвати красу Слова, оту «безодню простору» (за Гоголем), навчити словами малювати власну картину світу.

6. Увесь світ — текст

Вагому роль у процесі становлення компетентних читачів_ок відіграє здатність здійснювати різноманітні когнітивні читачькі операції під час роботи з різними текстами.

Інакше кажучи, суперечка про художні / інформаційні, класичні / сучасні, українські / зарубіжні тексти не передбачає вибір «або-або». Тут більше пасує логіка «і-і». Пропонуємо різні тексти, бо в житті наших дітей саме такі й оточують.

До слова, учені з Ліверпульського університету в результаті низки дослідів 2013 року зробили висновок, що

- складні (класичні) тексти – ракетний підсилювач для мозку. Скани мозку показали, що більш «складна» проза та поезія викликають набагато більше електричної активності в мозку, ніж простіші текстові варіанти (перекази цих само творів сучасною мовою);
- поезія запускає «переоцінювальні механізми», змушуючи читача_ку переосмислити власний досвід.

7. Цінності

Насправді можна довго говорити про переваги, «механіку», інструментальність того чи того підходу... Ми ж хочемо наголосити, що об'єднавчим чинником в освіті є саме цінності. Не заповнення журналів, не облік відвідування, не прагнення на 100% виконати програму, а стосунки між людьми, вміння критично мислити, бути громадянином_кою тощо-тощо... Наше життя невичерпне у своїх взаємозв'язках і взаємовпливах. *Non scholae sed vitae discimus?*

АЛГОРИТМ НАДОЛУЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ

1. Проводьте діагностичні оцінювання для визначення зон, що потребують додаткової уваги / надолуження навчальних втрат

Первинне діагностичне тестування з української мови для учнів_ениць 5, 7, 9 класів є на платформі «ВШО».

Для учнів_ениць 10-11 класів можна використати завдання ЗНО/НМТ попередніх років (завдання з автоматизованою перевіркою є, наприклад, на сайті osvita.ua).

Власні завдання можна створювати в Google-формах, а також на спеціалізованих платформах, наприклад classtime.com.

Пам'ятайте, що **наслідок діагностичного оцінювання – формулювання навчальних цілей.**

Розумні (SMART) цілі:
конкретні, вимірювані, досяжні, актуальні, своєчасні.

Формулювати цілі важливо спільно з учнями_еницями. Під час формулювання цілей учні_ениці повинні:

- брати до уваги свої сильні сторони;
- розглядати напрями, які потребують удосконалення;
- використовувати встановлені критерії;
- визначати ресурси, які знадобляться для досягнення успіху;
- розробляти плани, що дозволять досягти поставлених цілей;
- ділитися своїми цілями одне з одним, учителем_лькою, батьками;
- планувати терміни.

2. Складіть **план надолуження навчальних втрат** на основі проведеної діагностики. Приклад шаблону такого планування з української мови для 11 класу наводимо нижче.

№ з/п	Зміст навчання	Форми роботи	Навчальний результат	Примітки
ФОНЕТИКА				
1.	Наголос	Мнемонічні картки, аналіз пісень, робота з картинками (опис форм див. далі)	200 одиниць із переліку слів із нормативним наголосом	Можна розподілити 200 слів на всі уроки впродовж року; повторювати вивчені слова через традиційні «5 хв на наголос кожного уроку»
2.	Співвідношення звуків і букв. Звукове й буквене позначення. Найтипівіші асиміляції			
3.	Чергування у/в			
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР				
1.	Слова, що мають і не мають закінчення			
2.	Спільнокореневі слова й форми слова			
ОРФОГРАФІЯ				
1.	Спрощення			
2.	Знак м'якшення			
3.	Апостроф			
4.	НЕ з різними частинами мови			
5.	Правопис префіксів (з-, с-; пре-, при-, прі-)			
ЛЕКСИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ				
1.	Синоніми, антоніми, омоніми (загальне поняття, приклади)			
2.	Типові лексичні помилки (кальки, плеоназм)			
3.	Найтипівіші фразеологізми (за тематичними групами)			

МОРФОЛОГІЯ			
1.	Визначення частин мови		
2.	Типові помилки визначення роду в українських словах		
3.	Рід іншомовних		
4.	Родовий множини (-ів чи нульове закінчення?)		
5.	-ом чи -ем в орудному відмінку?		
6.	Місцевий відмінок (-ах, НЕ -ам)		
7.	Кличний відмінок + звертання (із синтаксису)		
8.	Імена по батькові		
9.	Утворення форм ступенів порівняння прикметників. Які прикметники їх не утворюють?		
10.	Котра година?		
11.	Поєднання числівників із іменниками		
12.	Дієслівні закінчення		
13.	Наказовий спосіб дієслів		
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ			
1.	Члени речення		
2.	Односкладні речення		
3.	Однорідні члени речення		
4.	Відокремлені члени речення (додаток, означення, обставина)		
5.	Вставні слова і конструкції		
6.	Визначення видів складних речень (сполучникові: сурядні, підрядні; безсполучникові, із різними видами зв'язку)		
7.	Види підрядних речень		
8.	Пряма мова		

Плануючи уроки літератури, зважайте на потребу оптимізації навчальних програм. Обсяг текстів для вивчення в 7-11 класах достатньо великий, тому (за можливості) розгляньте альтернативні твори (передусім ті, що мають менший обсяг);

акцентуйте не на біографіях митців, переказуванні змістів текстів, а на специфіці художності, показових характеристиках ідіостилю, репрезентативності доби / літературного напрямку тощо.

Наприклад, вивчення «Інститутки» Марка Вовчка в 9-му класі можна замінити аналізом оповідання зі збірки «Народні оповідання» (на вибір); «Сойчине крило» й «Легенду про вічне життя» І. Франка чи «Impromptu phantasie» О. Кобилянської (10 клас) запропонувати як позакласне (самостійне) читання; непростий для аналізу твір «Майстер корабля» Ю. Яновського чи проблемний з погляду можливої ретравматизації учнів_ениць текст «Поза межами болю» Осипа Турянського (11 клас) розглядати лише за умови навчання офлайн (особливо зважаючи на наявність у класі учнів_ениць, які зазнали травматичного досвіду й значну кількість психологічно «непростих» текстів у програмі 11-го класу). Години, передбачені на вивчення новели Олесе Гончара «Модри Камень», можна розподілити на інші теми.

3. Використовуйте потенціал платформи «ВШО» для організації змішаного та дистанційного навчання.

Тоді, коли учні_ениці не мають змоги одночасно долучитися до навчання, коли вони мають суттєво різний рівень досягнень із української мови та/чи літератури або обмежені в можливості долучитися до уроків онлайн у визначений час, плідною може бути методика «перевернутий клас».

Цей підхід дає змогу працювати самостійно в зручний для учнів_ениць час. Кожен урок на платформі «ВШО» містить три компоненти: навчальне відео, конспект для закріплення навчального матеріалу й тести для формувального та підсумкового оцінювання.

Отже, учні_ениці в асинхронному режимі мають змогу переглянути коротке відео курсу в зручний час і з бажаною

швидкістю (відео можна переглядати необмежену кількість разів / ставити на паузу / змінювати швидкість і якість тощо). Також є можливість опрацювати короткий конспект із запропонованої теми та виконати короткий тест із 5-ти запитань (конспект до уроку можна додатково завантажити, а тест проходити необмежену кількість разів).

На уроці ж у класі (чи онлайн) відбувається виконання практичних завдань для закріплення чи поглиблення опанованого матеріалу, надання зворотного зв'язку, роз'яснення «проблемних» зон тощо.

Зауважте: платформа пропонує уроки української мови для 5-11 класів й української літератури для 9-11 класів. Матеріали можна використовувати частково (наприклад, на самостійне опрацювання пропонувати лише відео, а систему завдань вибудовувати власну).

4. Використовуйте методи, прийоми і форми активного навчання

Під час вибору навчальних завдань потрібно керуватися потребами, інтересами й повсякденним досвідом учнів_ениць. Це сприяє тому, що вони вчаться брати на себе відповідальність за власне навчання, надає підтримку в тому, щоб стати самостійними в навчанні в школі та за її межами. Надзвичайно важливо, щоб викладання спиралося на вміння, тобто було зосереджене на тому, що учні й учениці можуть зробити, застосовуючи свої знання.

Отже, перевагу варто надавати тим методам, прийомам і формам навчання, які залучають учнів до значущого й цілеспрямованого використання знань й умінь. Крім того, компетентнісна освіта передбачає обізнаність здобувачів і здобувачок освіти щодо використання стратегій мислення та навчання: **Що допомогло мені краще засвоїти ту чи іншу тему? Яка сукупність мотивів, дій, інструментів «працює»**

саме для мене? Коли учні_ениці опанували різні стратегії, вони зможуть обрати найбільш ефективні з них для виконання конкретного завдання. Використовуючи обрані стратегії, вони бачать зв'язок між своїми діями та навчанням і стають більш мотивованими й ефективними у вивченні мови та літератури.

У розділі 3 наводимо приклади такого інструментарію.

РЕСУРСИ, ІЗ ДОПОМОГОЮ ЯКИХ МОЖНА РОЗРОБЛЯТИ НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Теоретичні матеріали

- **«Лайфхаки з української мови».** Онлайн-курс EdEra та ГС «Освіторії». Онлайн-лекції з поясненням, відеорозбором типових завдань та онлайн-тестуванням із демонстрацією результату
<https://ilearn.org.ua/courses/preview/1>
- **Супроводжувальний онлайн-конспект до курсу «Лайфхаки з української мови»** (для друку матеріалів або самостійного опрацювання онлайн)
<https://ukr-lifehacks.ed-era.com/>
- **«Лайфхаки з української літератури».** Онлайн-курс EdEra та ГС «Освіторії». Онлайн-лекції з поясненням, відеорозбором типових завдань та онлайн-тестуванням із демонстрацією результату
https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:Osvitoria_and_EdEra+lifehacks201+lifehacks201/about
- **Супроводжувальний онлайн-конспект до курсу «Лайфхаки з української літератури»** (для друку матеріалів або самостійного опрацювання онлайн)
<https://edera.gitbook.io/lit-lifehacks/>

Практична частина. Вправи онлайн

- Платформа iLearn <https://ilearn.org.ua/>
- **Львівський центр оцінювання якості освіти** (тести з усіх тем мови та літератури; тестування відбувається за обмежений час із демонстрацією результатів)
<http://lv.testportal.gov.ua:8080/>
- **Онлайн-тести зовнішнього незалежного оцінювання** (згруповано за темами) <https://zno.osvita.ua/>
- **Classtime.** Покликання для створення власного акаунта та реєстрації учнів на тест. До кожної теми в посібнику запропоновано покликання на окремий тест
<https://www.classtime.com/auth/login>
- **Edpuzzle.** Ця програма пропонує тести за навчальним відео; її можна використати для самостійного опанування матеріалу. До окремих тем у посібнику запропоновано завдання у цій програмі <https://edpuzzle.com/>
- **Quizizz.** Гейміфікована платформа для створення відкритих і закритих запитань, які можна виконувати онлайн як самостійно, так і в командах <https://quizizz.com/>
- **Quizlet.** Платформа, яка допомагає запам'ятовувати визначення, образи, значення за допомогою онлайн-карток. На основі цієї платформи пропонуємо низку карток з української мови та літератури, які можна роздрукувати
https://quizlet.com/olga_pytur
- **Дошка Padlet.** Віртуальна стіна, на яку можна прикріплювати фото, файли, нотатки тощо. За QR-кодом можна переглянути матеріали до кожного правила орфографії та організувати роботу як онлайн, та і офлайн
<https://padlet.com/>

- **Сервіс для створення ментальних карт Google.** Онлайн-інструмент для узагальнення інформації з можливістю додати зображення та покликання. Готову ментальну карту можна завантажити в різних форматах <https://coggle.it/>

Ресурси для розвитку комунікативних навичок

- **Скетч-шоу «Лайфхак українською»** https://tv.suspilne.media/programs/lifehack_ua
- **Теле- й аудіоуроки Олександра Авраменка** https://www.youtube.com/playlist?list=PLpjP6nb03Z4k5Wdj8qOj3s_o49a0f9qxX
- **Тікток-канал Андрія Шимановського** (наголоси, лексичні й орфоепічні помилки, чистомовки) <https://www.tiktok.com/@shymanovski>

Ресурси для пошуку медійних текстів

- **Платформа Ukrainer** <https://ukrainer.net/>
- **Журнал «Куншт»** <https://kunsht.com.ua/>
- **Сайт «Читомо»** <https://chytomo.com/>
- **Сайт «Друг Читача»** <https://vsiknygy.net.ua/>
- **Сайт «Слух»** <https://slukh.media/>
- **Каталог українських музичних виконавців** <https://notatky.com.ua/ua-muzyka/>

Список створений за матеріалами посібника Ольги Питюр **«Бомбезна українська»**, у якому можна знайти конкретні приклади застосування зазначених ресурсів.

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДИ

НАВЧАЛЬНОГО

КОНТЕНТУ ТА

ПЕДАГОГІЧНОГО

ІНСТРУМЕНТАРІЮ

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ

Інтегроване навчання може бути ефективним підходом, який допомагає розвинути багатогранні знання та зрозуміти важливу роль, яку взаємозв'язки відіграють у реальному світі.

Інтеграція – об'єднання в ціле раніше розрізнених частин на основі їх взаємозалежності та взаємодоповнюваності.

Два **основні підходи** до інтеграції:

Тематичний підхід – це організація освітнього процесу на основі об'єднання навчального змісту навколо однієї теми.

Діяльнісний підхід – це організація освітнього процесу на основі поєднання навчальних діяльностей учнів й учениць для розвитку наскрізних умінь і ключових компетентностей.

Чи є інтегроване навчання успішною практикою? Масштабний звіт «Логіка міжпредметного навчання» ([The Logic of Interdisciplinary Studies](#)) став свідченням широкого консенсусу десятків дослідників і дослідниць щодо того, що в документі назвали «позитивними освітніми результатами» для учнів й учениць, які працюють за програмами інтегрованого навчання:

- покращене розуміння, утримання в пам'яті та застосування понять на практиці;
- краще розуміння глобальних взаємозалежностей (разом із розвитком різноманітних поглядів на проблему), а також становлення цінностей;

- покращена здатність ухвалювати рішення, мислити критично і творчо, а також синтезувати знання за межами навчальних дисциплін;
- розширена здатність визначати, оцінювати та передавати важливу інформацію, необхідну для вирішення нових проблем;
- заохочення кооперованого навчання та кращого ставлення до себе як до учня_ениці та як до повноцінного члена спільноти.
- покращена мотивація.

Зауважимо також, що в умовах війни інтегровані курси можуть бути додатковим чинником зменшення навчального навантаження учнів_ениць, гнучким інструментом реалізації академічної свободи вчителя_льки. Так, наприклад, [модельна навчальна програма мовно-літературного інтегрованого курсу \(українська мова, українська та зарубіжні літератури\). 5-6 класи](#) постулює:

«Перелік текстів (зокрема художніх творів українських і зарубіжних авторів, медіатекстів тощо) є **пропонованим**. Учитель має **вибрати** з наведеного переліку тексти, які відповідають потребам і можливостям учнів його класу, а також може запропонувати учням інші тексти, пильнуючи забезпечення збалансованого представлення у навчальній програмі творів українських і зарубіжних авторів. Спосіб роботи з текстом (читання повністю, скорочено, в уривках, прослуховування аудіокнижки тощо) залежить від специфіки певного тексту, запитів учнів, базових знань, запланованих до опрацювання в групах «Комунікація», «Інформація», «Мовні засоби», «Текст», «Літературний твір» та передбачених видів навчальної діяльності».

Нижче пропонуємо короткий огляд рекомендованих джерел для розроблення уроків у 5 класі та деталізовані приклади матеріалів уроків у 6 класі (оскільки в 2023-2024 н.р. саме шостий клас розпочинає навчання за новим освітнім стандартом).

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ РОЗРОБЛЕННЯ УРОКІВ. 5 КЛАС

Рекомендуємо звернути увагу на такі джерела:

- Навчальний комплект з української мови для 5 класу: підручник, робочий зошит, тестові завдання (А. В. Она-тій, Т. П. Ткачук. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2022). Демоверсія інтерактивного підручника [тут](#).
- Підручник інтегрованого курсу «Українська мова, українська та зарубіжна літератури. 5 клас» (І. Хворостяний, І. Большакова. – Харків : Ранок, 2022). Демоверсія інтерактивного підручника [тут](#).
- Підручник інтегрованого курсу «Українська мова, українська та зарубіжна літератури. 5 клас» (І. Старагіна, В. Новосьолова, В. Терещенко, Ю. Романенко, М. Блажко, П. Ткач, А. Панченков, О. Волошенюк – Київ: Генеза, 2022).
- Підручник інтегрованого курсу «Література українська та зарубіжна. 5 клас» (Т. Яценко, В. Пахаренко, І. Тригуб, О. Слижук. – Київ : Освіта, 2022) чи інші.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ (ЗА НОВИМ ОСВІТНІМ СТАНДАРТОМ). 6 КЛАС¹

РОЗДІЛ «ЗАЛЕЖНІСТЬ І САМОСТІЙНІСТЬ».

ТЕМА «ДІЛЮСЯ ВРАЖЕННЯМИ»

Лексичне та граматичне значення слів. Мистецтво. Види мистецтва. Тлумачний словник.

1. Учитель_ка об'єднала клас у групи, аби обговорити, як можна розповісти захопливу історію. Прочитай думки однієї з груп (зображення на с. 35).

2. Під час обговорення Марко та Соломія звернули увагу на зміст історій – те, про що в них ідеться, тоді як Марія та Роман зацентрували на способі представлення – тому, як люди розповідають історії чи які засоби використовують під час розповіді. Як ти вважаєш, чії думки є більш слушними, коли ідеться про захопливу історію? Чому?

3. Працюючи в групах, укладіть список порад, як зробити історію захопливою. Для цього накресліть у зошитах і заповніть таблицю

Зміст історії	Спосіб представлення історії

---

¹ Матеріали розроблено відповідно до Модельної навчальної програми "Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури). 5-6 класи" для закладів загальної середньої освіти (авт. Старагіна І.П., Новосьолова В.І., Терещенко В.М., Романенко Ю.О., Блажко М.Б., Ткач П.Б., Панченков А.О., Волошенюк О.В.) – рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.09.2021 № 1031)).

Марія

Головне, щоб історія була емоційною! Розповідати потрібно не нудно, говорити треба то голосніше, то тихіше; інколи швидше, а часом повільніше; демонструвати емоції жестами, виразами обличчя.

Соломія

Розповіді мають бути химерними, описувати чари й дива, те, чого не трапляється в щоденному житті. Побільше магії, вигаданих істот і неймовірних перевтілень!

Роман

Розповідаючи, потрібно використовувати сучасні технології. Можна й віртуальну реальність залучити. Уявіть лишень віртуальну подорож до пустелі, коли ви не виходите за межі класної кімнати!

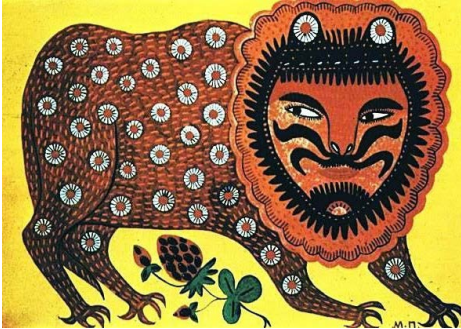

Марко

Найважливіше – це захопливий сюжет! Мають бути пригоди, таємниці, пошуки скарбів і якнайменше описів природи.

4. Соломія зауважила, що розповіді мають бути химерними (завдання 1). Що означає це слово? Розглянь картину видатної української художниці Марії Приймаченко «Звір гуляє». Чи можна її назвати химерною? Чому?

Марія Примаченко.
Звір гуляє.

Папір, гуаш. 1971 рік.

Зауваж! Мистецтво, на відміну від науки, використовує **художні образи**. Уява митця чи мисткині ніби створює «картинки у свідомості». І вони не обов'язково відображають світ таким, яким він є насправді.

5. Розглянь схему. Розкажи про види мистецтва. Чи відомі тобі ще якісь, не названі в схемі?

6. Марія сказала, що їй усе ще складно зрозуміти, що означає слово «хімерний». Марко порадив їй подивитися в тлумачному словнику. Попрацюйте в групах. Гортаючи тлумачний словник, знайдіть відповіді на запитання, наведені в таблиці. Відповідь на перше запитання наведено як приклад.

Як знайти потрібне слово?

Слова в словнику розташовано за алфавітним порядком. Пам'ятай, що треба враховувати не тільки перші, а й усі наступні літери. Апостроф, знак наголосу й дефіс при цьому до уваги не беруть.

**Що означають скорочення в словнику?
Як їх розшифрувати (де шукати інформацію про це)?**

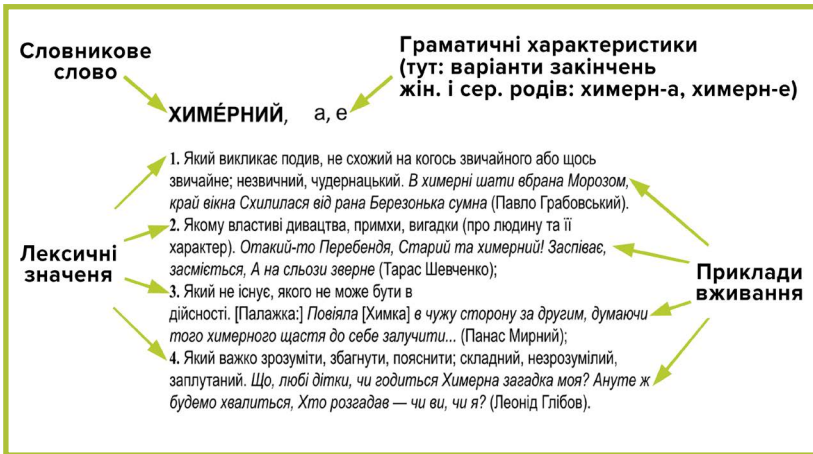
**Чи є в словнику якісь умовні позначки (символи)?
Як дізнатися, що вони означають?**

**Скільки в цьому словнику всього слів?
Де про це написано?**

**Коли було надруковано словник?
Де це можна побачити? Чому ця інформація важлива?**

На основі відповідей розкажіть про те, як використовувати словники.

7. Марія шукала слово «химерний». Вона розгорнула словник і прочитала там:

**Академічний тлумачний словник української мови.
В 11 т. — Київ : Наукова думка, 1970—1980.**

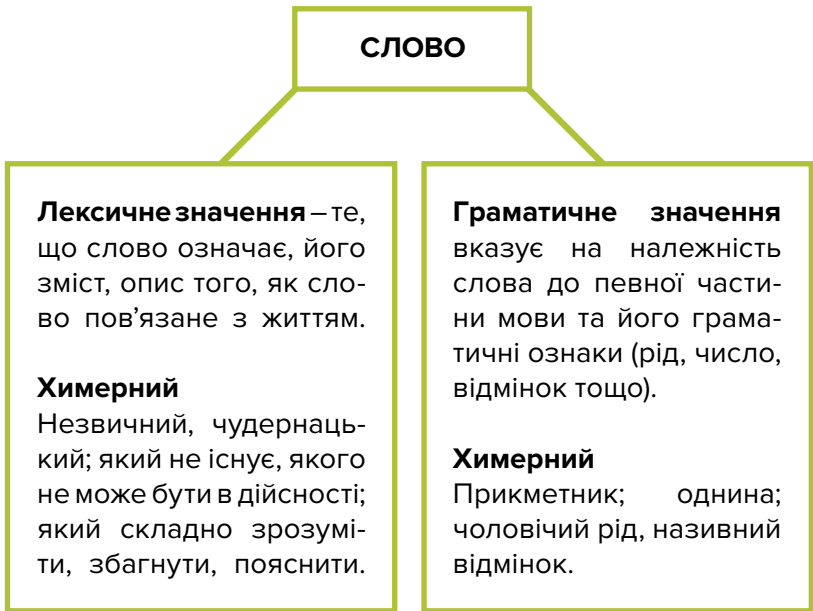
Розкажи, яку інформацію містить словникова стаття, яку прочитала Соломія.

8. Розглянь, який вигляд має сторінка онлайн-ого словника. Розкажи, як його використовувати.

<http://sum.in.ua/>

9. Розглянь схему. Розкажи про різницю між лексичним і граматичним значенням слова.

10. Чи можна без контексту визначити лексичне значення вигаданих слів (тих, яких не існує)? А граматичне значення? Спробуй це зробити зі словами «харарап» і «зілюла».

Показником граматичного значення в українській мові є закінчення. Наприклад, закінчення **-ий** найчастіше «підказує» нам, що це прикметник чоловічого роду однини в називному відмінку, а закінчення **-а (-я)** в прикметниках указує на жіночий рід однини.

11. Випишіть із друкованих чи онлайнних словників (тлумачного, орфографічного) три слова: 1 іменник, 1 прикметник, 1 дієслово. Запишіть лексичні й граматичні значення кожного слова.

Зразок:

- **Словник** – іменник.
- **Лексичні значення:**
  - книжка, у якій в алфавітному чи тематичному порядку подано слова якоїсь мови (з тлумаченням, перекладом на іншу мову і т. ін.);
  - сукупність слів, які використовують у будь-якій мові.
- **Граматичні значення:** чоловічий рід, однина, називний відмінок.

Будова слова. Значущі частини слова (префікс, корінь, суфікс, закінчення), основа слова, їхні функції. Морфемний словник

12. Марія та Марко вирішили провести мовознавче дослідження. Вони знають, що справжні дослідники й дослідниці для того, щоб вивчити якесь явище, зазвичай аналізують його – тобто розділяють на складники й уважно досліджують кожен елемент. Прочитай міркування дітей, які досліджували слово **химерний**.

Марія: Я пропоную спочатку змінити форму цього слова. Для цього буду ставити різні запитання (мені допоможе знання відмінків). Хто? що? – химерний; кого? чого? – химерного; кому? чому? – химерному. Отже, мій перший елемент для дослідження – часточка **-ий**.

Марко: А яке значення має цей елемент?

Марія: Граматичне значення. Це закінчення прикметника, що вказує на чоловічий рід, однину та називний відмінок.

Марко: А я вже знаю з попередніх класів, що частина слова без закінчення – це основа. Тож мій елемент для

дослідження – основа **химерн-**. Але я не можу зрозуміти, яке значення: лексичне чи граматичне в цієї частини слова?

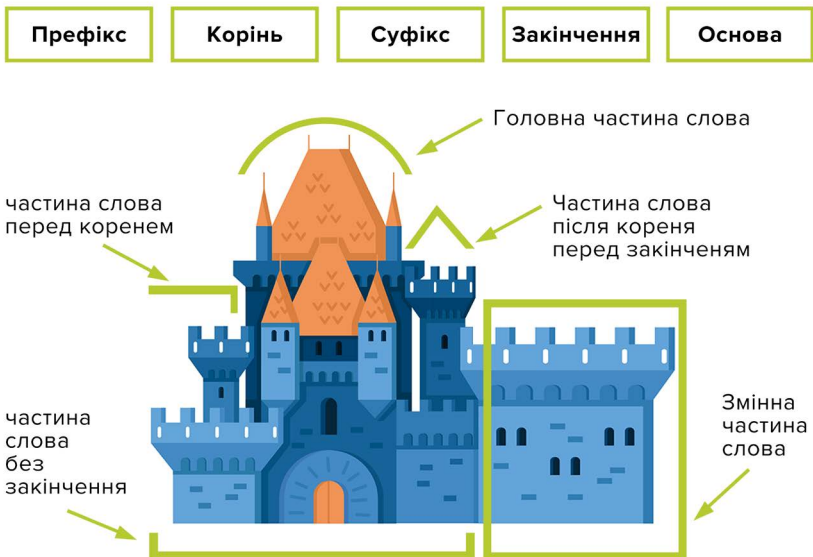
Марія: Я прочитала в довіднику, що існує ще словотвірне значення. Ми утворюємо нові слова завдяки основам. Слово **химерний** утворене від слова **химера** (основа **химер-**), а від основи **химерн-** можна утворити слово **химерність**.

Марко: Круто! Тепер я легко можу визначити ще два елементи для дослідження – це корінь **химер-** і суфікс **-н-**.

Марія: Як це ти так швидко зробив?

Марко: Бо я знаю, що корінь визначають, добираючи спільнокореневі слова (ти це вже зробила), а суфікс – це частинка між коренем і закінченням. До речі, корінь вказує на лексичне значення слова, а суфікс у цьому слові, схоже, на словотвірне, бо з його допомогою ми утворюємо нові слова.

13. Розкажи про будову слова за схемою та ключовими словами.

14. Розбери слова за будовою.

Слово для розбору	Форми слова	Споріднені слова
загадка	загадки, загадці, загадку, загадкою	загадочка, загадковий, загадувати
легендарний	легендарного, легендарному, легендарним	легенда, легендарно, легендарність
(на) пагорбі	пагорба, пагорбу, пагорбом	горб, горбатий, горбитися
найтовстіший	найтовстішого, найтовстішому, найтовстішим	товстий, товстіший, товстенький

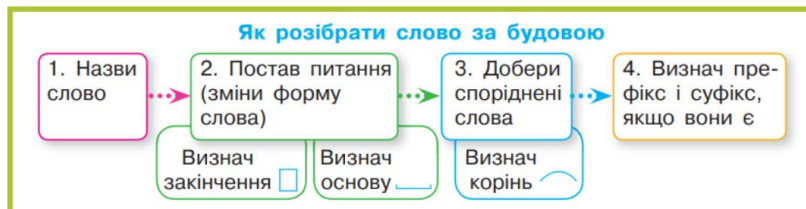

Схема з підручника «Українська мова та читання» :
підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2 ч.) /
І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. — Харків : Ранок, 2021

У слові може бути кілька й більше префіксів і/чи суфіксів. Виокремити їх допоможе добирання споріднених слів. Наприклад, у слові **лісовику** є два суфікси (завдяки спорідненим словам – **лісовий, лісовичка** – виокремлюємо суфікс **-ов-**; другим суфіксом у слові **лісовику** тоді є **-ик-**). А в слові **прапрадід** маємо два префікси (існує слово **прадід**, отже, тут маємо префікси **пра-** і **пра-**).

Якщо тобі складно розібрати слово за будовою або ти хочеш перевірити, чи правильно це зробив / зробила, використай **морфемний словник**. У ньому слова поділено на значущі елементи – морфемі (префікси, корені, суфікси, закінчення).

15. Зі словами із завдання 14 склади коротку історію, яка містила б таємницю чи загадку.

16. Розглянь обкладинку книжки Тетяни Стрижевської «Химерний Київ» і прочитай передмову авторки. Чи хотів би / хотіла б ти прочитати цю книжку? Чому?

Тетяна Стрижевська.
«Химерний Київ. Легенди, лякачки та цікавинки». —
Київ : Портал, 2020

Передмова від авторки (Скорочено)

Привіт! У цій книжці про Київ ти зустрінеш архітекторів-диваків, ченців-ясновидців, привидів і химер. Деякі легенди в ній – вигадка, а в інших може бути зернятко правди. Я поставила собі **непросте завдання**: докопатися, звідки ростуть ноги у цих історій.

Путівник химерним Києвом містить декілька розділів. Перший – про особняки, яких так багато в середмісті. У кожному з них є своя загадка: **потаємна** кімната, «магічне дзеркало», байка про привида.

Другий розділ – про міські лякачки, яких чимало назбиралося від **найдавніших** часів. Наприклад, моторошні історії, буцімто на київську Лису гору злітаються відьми. Тільки де та гора? Ти знаєш, що такої слави зажив не один пагорб у столиці?

У третьому розділі ми **зазирнемо** в темне минуле міста. Ти знаєш, що одне з найгучніших убивств ХХ століття сталося в київському оперному театрі? Але мовчу-мовчу, щоб не виказати зайвого: читай.

Розділ із загадками дасть нагоду поміркувати. Де жив билинний злодій Змій Горинич? Куди поділася славнозвісна бібліотека Ярослава Мудрого? Де в Києві є джерело-телепорт?

А скільки чудес траплялося в Києві! Може, вони відбувалися завдяки тому, що християнським покровителем **української** столиці є архистратиг Михаїл, очільник війська небесного? Чудесам присвячено останній розділ. Із нього можна дізнатися, скажімо, про **загадкових** ченців-самітників із лаврського підземелля, які мали дар пророцтва та зцілення.

Навіть найтовстіший том не вмістить усіх моїх улюблених історій про Київ. Щиро вважаю, що нескінченно можна робити три речі: споглядати, як горить вогонь, милуватись, як тече вода, і слухати химерні оповідки про місто над Дніпром.

17. Із виділених у тексті слів обери п'ять. Розбери ці слова за будовою.

18. Прочитай текст про Будинок із химерами. Дай відповіді на запитання. Виконай завдання.

- Яких іще істот, крім тварин Африки, можна побачити на чи в будинку?
- Авторка пише, що власник збудував особняк «на слабо». Поясни, що це означає, спираючись на текст.
- Чому власник маєтку був змушений здавати квартири в оренду?
- Чому власника й архітектора Будинку з химерами називають епатажним?
- Якими є тема та основна думка (ідея) цього тексту?
- Кому може бути корисним прочитати цей текст? Поясни свою думку.
- Ти стоїш біля костюлу святого Миколая в Києві. Знайди на мапі місце розташування Будинку з химерами. Проклади найкоротший маршрут до нього.

ТИ ТУТ

МЕТОДИ, ПРИЙОМИ І ФОРМИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ В 7-11 КЛАСАХ

1. Використання емоційно забарвлених, цікавих для дітей образів для аналізу складних понять / залучення прийомів мнемотехніки.

Приклади:

- наголос

Приклад із підручника «Українська мова та читання» :
підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2 ч.) /
І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. — Харків : Ранок, 2021

- слова іншомовного походження

Для ілюстрації використано постер документального фільму
«Бовсуновські бабусі» (режисерка Тетяна Сучкова, 2019 рік)

Запам'ятати ознаки іншомовних слів допоможе слово

АЕроФІЛЬТР

Ознаки	Приклади
1. Майже всі слова з початковими А, Е; більшість слів із початковою І	<i>аорта, епоха, інтелект</i>
2. Складні для вимови збіги приголосних	<i>штангенциркуль, монстр, джентльмен</i>
3. Збіги голосних	<i>аура, олеандр, ампула</i>
4. Усі слова зі звуком [ф] (крім <i>фе, Фастів, форкати</i>)	<i>фактор, фільм, професор</i>
5. Немає чергування О, Е, з І, немає випадних О, Е	<i>трон — трону, кіля, брелока</i>
6. Багатоскладовий корінь	<i>профілактика, інтерпретація</i>
7. Специфічні префікси й суфікси	<i>інваріант, симулянт, ідеаліст</i>
8. Невідмінювані слова з кінцевим голосним	<i>хобі, боа, шасі, какаду</i>

Приклад із посібника

Українська мова: лайфхаки / І. Г. Хворостяний. -- Харків : Ранок, 2019

2. Аналіз аудіовізуального контенту

Приклади:

- діалектизми

Використано ілюстрації з матеріалу «Шваблик, тремпель, тормозок: наскільки ви знаєте українські діалектизми? Тест»

- емоційно забарвлена лексика

Використано скриншот з комедійного серіалу «Альф» («A.L.F.», США, 1986-1990). Українська прем'єра відбулася на каналі «ICTV» у 1996 році.
 Автор українського перекладу: Олекса Негребецький.
 Більше прикладів в пості на facebook-сторінці «Чиста мова»

- пошук фразеологізмів у трейлерах фільмів:

**«Якщо пахне смаженим,
 ХТОСЬ палить мости»**

Постер до фільму
 «Джентльмени» (The Gentlemen),
 режисер Гай Річі, 2020

- створення власних блогів / влогів / подкастів / відео-продуктів тощо;
- виправлення мовленнєвих помилок у текстах пісень гурту «LATEXFAUNA», пояснення правил уживання знака м'якшення на прикладі тексту пісні «Плакала» гурту «KAZKA» тощо; приклад аналізу тексту пісні наводимо далі.

«Чути гімн»

в пам'ять мого друга Коноводова Валентина Валентиновича,
який загинув, захищаючи Україну

Слова: Володимир Самолюк (Skofka)

Музика: Володимир Самолюк (Skofka)

Приспів:

В небі чистому чути грім, |
В небі свист, але чути гімн! |
В небі чистому мутний дим... |
Горить ліс, але чути гімн! | (2)

Складне речення з різними типами зв'язку
(безсполучниковий, сполучниковий сурядний)

Двоскладне неповне речення

За нами правда, значить,
Вистоїм ми ваші вистріли!
За нами правда, а її
Ніяк не пристрелять!
За нами правда, значить,
Визволим село ми за селом!
За нами правда, значить,
Ми з долин повиганяєм зло!
Ну, а поки будем бить вас

Стилістично марковані форми дієслів (вистоїм, повиганяєм,
визволим, бить, забудься – розмовний, художній стилі)

Класифікація речень: Ми з долин повиганяєм зло! – окличне,
розповідне.

За Азов і Бучу!
За Дніпрові кручі!
За Ірпінь, який ти мучив!
За лани квітучі!
За Херсон - землю родючу!
За Донбас получиш!
За Чернігів неминуче!
За ліси дрімучі!
За Хмельницького Богдана!
За Франка Івана!

Лексика нейтральна та стилістично маркована (дулі, получиш)

Правопис не

І за Суми, і за храми
ЗСУ прийде за вами!

Словотвір: аббревіатура (ЗСУ; правильне читання аббревіатури:
зе, ес, у; у пісні вимовлено «зе, се, у»)

І за ночі, і за рани,
За кожен тривожний ранок!
За Харків і тюльпани!

Росіянізм «пулі» (правильно – кулі)

За Одесу-мату!
За Рівне і Здолбунів,
За Полтаву, Львів і пулі!
За Київ, Луцьк, за Вінницю,
За Миколаїв - дулі!
За Чернівці, Черкаси,
Тернопіль, і Кривий Ріг,
За Запоріжжя, і Житомир,
І за Крим забудься, - гріх!

Речення з однорідними членами; розділові знаки в реченні з
однорідними членами (За Рівне і Здолбунів, за Полтаву, Львів
і пулі! За Чернівці, Черкаси, Тернопіль, і Кривий Ріг, за
Запоріжжя, і Житомир, і за Крим забудься, - гріх!)

Правопис власних назв (Кривий Ріг)

Правопис подовжених приголосних (Запоріжжя); кількість
звуків і букв (Запоріжжя – 9 букв, 8 звуків)

Приспів.

Зауважимо, що під час такої роботи не варто оминати актуальних тем; можна (і потрібно!) аналізувати не лише формальні, а й змістові характеристики тексту, а також ставити проблемні запитання та не обходити незручні моменти. Пропоновані запитання за змістом пісні:

- Так звані «воєнні пісні» з'являються швидко та є емоційною відповіддю на певні події, вони допомагають прожити складний досвід і розділити почуття з іншими. Пригадайте пісні, які з'являлися протягом повномасштабної війни 2022-2023 років. Які з них вам запам'яталися? Чим саме? Які емоції вони у вас викликали?
- Чи обов'язково пісні воєнного часу є сумними чи драматичними? Пригадайте сучасні пісні, написані з гумором або іронією.
- Під час повномасштабної війни іншого звучання набули й українські народні пісні. Які з них є найпопулярнішими? Чому?
- Із чим у вас асоціюється Гімн України? Чи змінювалося ваше сприйняття Гімну впродовж життя? Якщо так, то як саме?
- Розкажіть, що ви знаєте про воєнні події чи наслідки російської агресії в містах, які згадано в тексті пісні? Розкажіть історію одного з міст (із власного досвіду, досвіду друзів, родичів чи знайомих або з того, що ви читали (бачили) в новинах).
- Що таке анафора? Яку роль виконує повтор «За нами правда...» в тексті пісні?
- Як зрозуміти рядок «Ми з долин повиганяєм зло»? Який художній засіб уживає автор у ньому?
- Як автор ставиться до ЗСУ? Які мотиви керують українцями й українками у війні? Поясніть, аргументуючи власними прикладами й прикладами з тексту пісні.

Аналіз мовного матеріалу можна здійснити, спираючись на підказки, запропоновані вище.

3. Ігрові форми

Приклади:

- **Тема:** «Чергування У-В, І-Й».
Гра «Врятуй Гаррі Поттера»: надішліть учням **картки гри** й забезпечте зворотний зв'язок із ними.

- **Гра «Вірю! Не вірю!»**
Кількість гравців: 2–4.
Інструкція до гри та ігровий комплект: 40 карт (36 карт зі словами, 4 карти «джокер») можна взяти [тут](#).
Мета гри: чимшвидше залишитися без карт у руках.

4. Навчальні стратегії

● «Читання зблизька» («Close Reading»)

Проаналізуй вірш, даючи відповіді на запитання.

Павло Тичина
ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Як можуть шуміти гаї?
Уяви, які це можуть бути звуки.

Який це образ: зоровий, звуковий чи дотиковий?

Як це: «прясти думки»?
Який це художній засіб?
Знайди в словнику значення слова «прясти».

Який це образ: зоровий, звуковий чи дотиковий?

Приплив (тут авторське слово «прилив») — це періодичне підвищення рівня води в океанах і відкритих морях. Із чим автор порівнює ниви?

Який це образ: зоровий, звуковий чи дотиковий?

Що відчуває герой вірша?
Як слова, які добирає автор, допомагають йому передати внутрішній стан?

Який художній засіб уживає автор? З якою метою?

Це складний образ. Проаналізуй, із яких деталей він складається (золото — колір; поколото — дотик; музика — слух).

Який художній засіб уживає автор? З якою метою?

Гай шумлять — я слухаю.
Хмарки біжать — милуюся.
Милуюся-дивуюся, чого душі мої так весело.
Гей, дзвін гуде — іздалеку.
Думки пряде — над нивами.
Над нивами-приливами, купаючи мене, мов ластівку

Я йду, іду — зворушений.
Когось все жду — співаючи.
Співаючи-кохаючи під тихий шепіт трав голублячий.

Щось мріє гай — над річкою.
Ген неба край — як золото.
Мов золото-поколото, горить-тремтить ріка, як музика.

Тихий шепіт трав = тихий шепіт + шепіт трав.
Які два художні засоби одночасно вживає автор? Для чого?

Приклад із підручника Українська мова, українська та зарубіжні літератури :
підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2 ч.) /
І. Г. Хворостяний, І. О. Большакова. -- Харків : Ранок, 2022.

● RAFTS

- роль (role)
- аудиторія (audience)
- формат (format)
- тема (topic)
- сильне дієслово (strong verb)

RAFTS також можна продемонструвати учням за допомогою структури такого речення: У ролі (**роль**) створи (**формат**) для (**аудиторія**) (**сильне дієслово**) про (**тема**).

Приклад **формулювання теми есе (із використанням RAFTS):**

У ролі **лосося** напиши **лист міським планувальникам**, який **засуджує вплив будівельної індустрії на річкову систему України**.

Зміна складників дає змогу учням розвивати різні погляди на проблему:

У ролі **міських планувальників** напиши **лист лососю**, який **закликає до розширення будівельної індустрії**.

5. Проектна діяльність

Приклади інтегрованих проєктів («Сортування сміття» на матеріалі теми «Дієслово» чи інші) можна переглянути в посібнику Ольги Питюк **«Бомбезна українська» (частина 2)**.

6. Графічні організатори для навчання й оцінювання

Як організувати мозковий шторм?

Крок 1

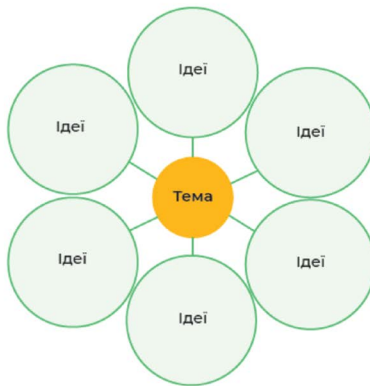
Визнач, із якою темою ти працюєш. Запиши тему в центральному колі схеми.

Крок 2

Визнач категорії, які стосуються твоєї теми, і запиши їх зовні поруч із колами.

Крок 3

Здійсни мозковий шторм і запиши ідеї для кожної категорії всередині кіл.

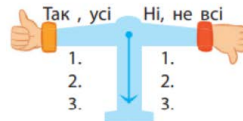

Приклад із посібника

Українська для всіх: як навчати тих, для кого українська мова не є рідною / М. Костюк, І. Хворостяний, І. Унгурян. — Київ : ЮСТОН, 2021

Т-схема. Точка зору. Усі люди однаково розповідають про події минулого.

Пригадай! Спілкування людей залежить від мети та позиції, поглядів і намірів людини, яка говорить.

Приклад із підручника

Українська мова, українська та зарубіжні літератури : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2 ч.) / І. Г. Хворостяний, І. О. Большакова. -- Харків : Ранок, 2022

Самооцінювання і зворотний зв'язок від учителя(-льки)

Ім'я: _____

Дата: _____

Заголовок: _____

Автор(ка) _____

Тип матеріалу: _____

Я відчуваю... , тому що...

Як я почуваюся...

The diagram consists of two speech bubbles. The left bubble is connected to the right bubble by a horizontal dashed line. From the bottom of the left bubble, a dashed line goes down and then right to the bottom of the right bubble. From the top of the right bubble, a dashed line goes up and then left to the top of the left bubble, forming a rectangular loop. This represents a cycle of communication or feedback.

Самооцінювання	Зворотний зв'язок від учителя(-льки)
У своєму відгуку я...	З твого відгуку я бачу, що...

Українська для всіх: як навчати тих, для кого українська мова не є рідною / М. Костюк, І. Хворостяний, І. Унгурян. — Київ : ЮСТОН, 2021

Більше прикладів графічних організаторів та навчальних стратегій є в посібнику [«Українська для всіх»](#).

ВІД УПОРЯДНИЦЬ

Цей методичний посібник був укладений в рамках реалізації проєкту «Клуб НУШ» за підтримки Міжнародного благодійного фонду «Відродження». Клуб було започатковано в 2021-му році як майданчик для неформального спілкування і співпраці фахівців і фахівчинь, дотичних до розробки і реалізації реформи «Нова українська школа». Наші плани на 2022 рік передбачали підтримку реалізації реформи НУШ, але гаряча фаза війни поставила перед нами всіма питання виживання освіти.

Найбільший виклик навчання дітей під час війни – як працювати з класом, коли розриви між рівнем знань дітей драматично збільшилися. Цей посібник є першою спробою допомогти вчительству переструктурувати свою роботу, наважитися вибирати з програм головне, визначати посильний обсяг матеріалу. Посібник створений, аби нагадати, що Закони України «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту» наділили вчительство педагогічною свободою та академічною автономією, якою саме час скористатися, щоб витримати навантаження і не втратити дітей.

Ми вдячні Ігорю Хворостяному, що відгукнувся на нашу ідею і створив рекомендації для вчителів української мови та літератури. Ми шукаємо інших вчителів, адже хотіли б зробити відповідні посібники з інших ключових предметів, перш за все з історії України та математики.

Цим посібником ми хотіли надихнути вчителів та вчительок української мови і літератури мислити поза межами роками перевічених конспектів і наповну використовувати принцип «менше – означає більше».

Упорядниці: Іванна Коберник, Зоя Звиняцьківська
Редакторка: Зоя Звиняцьківська
Дизайн і верстка: Гліб Муха

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проекту «КЛУБ НУШ: формування та зміцнення спільноти амбасадорів реформи НУШ». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших українських благодійних фундацій, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 200 мільйонів доларів США. Фонд заснований філантропом Джорджем Соросом і є частиною міжнародної мережі Фундацій відкритого суспільства (Open Society Foundations).

Сайт: www.irf.ua

Facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)